

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кавтиш О. П., Чепурний Д. О. Аналіз підходів до управління фінансовим потенціалом підприємств в умовах зростання невизначеності. *Economic Synergy*. 2023. № 2(8). С. 159–176.
2. Пілецька С. Т., Васюткіна Н. В., Білоус М. П. Теоретичні аспекти управління фінансовим потенціалом підприємства в умовах економіки знань. *Бізнес Інформ*. 2024. № 1. С. 241–248.
3. Швиданенко О., Швиданенко В. Фінансовий потенціал компанії: сутність, форми прояву та управління в умовах зростаючої нестабільності та невизначеності. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 71. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-71-78> (дата звернення: 10.03.2026).

УДК 336.713

Козлов В. П.

*канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи
ДонНУ імені Василя Стуса*

Ільченко Д. О., Репинський О. В.

*здобувачі ОП «Фінанси, банківська справа та страхування»
ДонНУ імені Василя Стуса*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ АКЦІОНЕРНИХ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Вступ. Дослідження історичного процесу становлення акціонерних комерційних банків на території України продовжує залишатися важливим у сучасному контексті, оскільки для забезпечення ефективного функціонування сучасної банківської системи країни необхідно враховувати історичний досвід розвитку цих інститутів як основної ланки банківської системи, що забезпечує суб'єктів економічної діяльності кредитними ресурсами.

Мета роботи. Визначення особливостей процесу становлення акціонерних комерційних банків на території України у другій половині ХІХ ст. та визначення їх ролі у розвитку банківської справи.

Основна частина. Більшість території України у ХІХ ст. входила до складу Російської імперії, тому процес становлення акціонерних комерційних банків в Україні пов'язаний з особливостями розвитку банківських установ імперії загалом.

У Російській імперії до 1860 р. не існувало системи комерційного кредитування, оскільки:

- були відсутні традиції приватного підприємництва;
- в умовах слабого розвитку промислового виробництва та торгівлі не було потреби у додатковому залученні коштів та відповідно незначним був попит на кредитні ресурси з боку промисловиків та торговців;

– попит на кредити існував тільки з боку дворянства та державного казначейства, що призводило до неефективного використання кредитних ресурсів та неповернення коштів.

В умовах самодержавства у сфері грошово-кредитних відносин спостерігалася державна монополія, і всі кредитно-банківські установи створювалися та контролювалися урядом, тобто мали казенний характер [1].

Казенні банки (Петербурзький та Московський Дворянські банки, Банк для виправлення при Петербурзькому порту комерції та купецтва тощо), незалежно від передумов їх створення, мали єдину мету своєї діяльності – фінансування державної скарбниці та дворянського землеволодіння. Вони виконували пасивні (приймали вклади) та активні операції (видавали кредити під заставу дворянських маєтків), здійснювали розрахункові операції, операції обліку векселів. Значні кошти надавалися уряду у формі державного кредиту для покриття бюджетного дефіциту. З часом держава стала найбільшим боржником казенних банків.

Діяльність казенних банків у кінці 50-х рр. ХІХ ст. стала хронічно збитковою, оскільки більшість дворянських маєтків вже була у заставі, що скоротило можливість нарощувати кредитні операції. До того ж державне казначейство не завжди вчасно повертало отримані від казенних банків кредити або повертало їх за рахунок оформлення нових кредитів. Система казенних банків опинилася під загрозою банкрутства, і уряд вимушений був провести реформування кредитної системи з урахуванням зміни економічної ситуації в країні.

Відміна кріпосного права у 1861 р. стимулювала розвиток сільського господарства та промисловості, будівництво залізниць, поширення підприємств акціонерної форми власності, що вимагало появи таких кредитних установ, у яких концентрувалися б достатні капітали і які надавали б кредитні ресурси промисловим та торговельним підприємствам.

У 1860 р. в Російській імперії було проведено реформу банківської системи, внаслідок якої казенні банки були ліквідовані і усі їх кошти було передано до нового Державного банку. На території України діяло 3 контори Державного банку (Києві, Харкові, Одесі) та 1 відділення (у Полтаві). Цей банк формально був комерційною кредитною установою, але фактично являв собою департамент міністерства фінансів, тому його ресурси постійно залучалися для обслуговування потреб уряду. Така ситуація свідчила про непослідовність реформування банківської системи, оскільки Державний банк не виконував повною мірою функції кредитування економіки [1].

Найбільше відповідали потребам ринкового господарства кредитні структури, як-от акціонерні комерційні банки. Першим таким банком був Приватний комерційний банк у Петербурзі, заснований у 1864 р.

На території України акціонерні комерційні банки створюються у великих промислових центрах – Київський приватний комерційний банк (1868), Катеринославський комерційний банк (1872), Харківський торговий банк (1868), а також у портових містах – Одеський обліковий банк (1879), Миколаївський комерційний банк (1872). Акціонерні комерційні банки з'явилися також у Бердичеві, Кам'янці-Подільському, Кременчуці.

Процес створення акціонерних комерційних банків відбувався дуже повільно, оскільки уряд з метою зменшення конкуренції між кредитними установами забороняв створювати банки там, де вже існував хоча б один банк. Станом на 1900 р. у всій Російській імперії діяло всього 42 акціонерні комерційні банки [2].

Відповідно до законодавства, статутний капітал акціонерного комерційного банку має бути не менше 500 тис. рублів і формуватися шляхом випуску акцій номіналом не менше 250 рублів кожна. Акціонерів має бути не менше 5 осіб. Банки мали право відкривати свої відділення по всій території імперії і за кордоном.

Законодавством встановлювалися види операцій, які мав право здійснювати акціонерний комерційний банк [3]:

- приймати кошти на термінові вклади, поточні рахунки;
- надавати кредити терміном до 9 місяців під заставу державних процентних паперів, акцій, квитанцій залізниці, пароплавств, транспортних контор;
- проводити переказ коштів всередині країни та з закордонними партнерами;
- проводити операції купівлі-продажу державних та приватних цінних паперів;
- проводити операції обліку векселів та інших боргових паперів, термін погашення яких не перевищує 9 місяців.

Особливістю системи кредитування на території України у кінці XIX ст. було те, що домінуючі позиції у кредитуванні промисловості займали столичні російські банки, які через свої філії (тільки Петербурзький міжнародний комерційний банк відкрив 36 філій на території України) контролювали більшість підприємств цукрової промисловості, впливали на металургійну, вугільну, цементну промисловості, машинобудування, обслуговували експорт пшениці, льону та іншої продукції сільськогосподарського виробництва. Обмеження можливостей українських банків було проявом колоніалістської політики уряду Російської імперії.

Висновки. Виникнення акціонерних комерційних банків на території України у другій половині XIX ст. пов'язано з політикою розбудови банківської системи ринкового типу, яку почав проводити уряд Російської імперії з 1860 р. Процес створення нових акціонерних комерційних банків відбувався повільно, банки виникали у великих промислових центрах, у портових містах. Розвиток українських банків стримувало засилля філіалів російських банків, які контролювали найважливіші галузі економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ткаченко А. О., Ткаченко І. В. Створення і діяльність банківських установ на території України: економіко-правовий аспект (XVIII ст. – початок 30-х рр. XX ст.). Видавництво «Ярославна», Суми, 2014. 255 с.

2. Орлик М. Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії та Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII – на початку XIX ст. *Центрально-український науковий вісник. Економічні науки*. Кропивницький, 2018. № 1(34). С. 75–82.

3. Радченко Н. М. Основні види банківських операцій та їх відображення у звітній документації другої половини XIX – початку XX ст. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Історичні науки*. 2016. № 8(305). С. 114–118.